

ТОМИ КАРТТУНЕН

УДК 291.313

Доцент систематического богословия и экуменизма,
 Университет Восточной Финляндии
 (P.O. Box 111, FI-80101 Joensuu, Finland)
tomi.karttunen@evl.fi

***ЛЮТЕРАНСКИЙ ЛИТУРГИЧЕСКИЙ СБОРНИК 2000 Г.
 И ХРИСТИАНСКОЕ ЕДИНСТВО***

В статье «Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 2000 Jumalanpalvelusten kirja ja kristittyjen yhteys» проанализирован Литургический сборник Евангелическо-лютеранской церкви Финляндии, который был опубликован в 2000 г. в контексте таких экуменических событий, как Декларация Порвоо 1996 г. и Совместная декларация Доктрины оправдания 1999 г. Основной принцип финских исследований наследия Лютера: «Христос присутствует в вере», — стал отправной точкой применения тринитарного и холистического экуменического богословия к литургии. Задача заключалась в том, чтобы присоединиться как к западной литургической традиции, так и к наследию неразделенной церкви. В работе были использованы основные теологические принципы: 1) тринитаризм; 2) реальное присутствие и 3) диалог. Идеи жертвоприношения, истории и эпиклезиса были взяты из документа БЭМ.

Ключевые слова: тринитаризм, диалог, реальное присутствие, евангелическо-лютеранская церковь Финляндии

TOMI KARTTUNEN

Adjunct professor in systematic theology (ecumenism),
University of Eastern Finland
(P.O. Box 111, FI-80101 Joensuu, Finland)
tomi.karttunen@evl.fi

THE LUTHERAN BOOK OF WORSHIP 2000 AND CHRISTIAN UNITY

The article «Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 2000 Jumalanpalvelusten kirja ja kristittyjen yhteys» examines the Worship Book of the Evangelical Lutheran Church of Finland was published in 2000 in the context of ecumenical milestones like the Porvoo Declaration (1996) and the Joint Declaration on the Doctrine of Justification (1999). The Finnish Luther-research's key idea «Christ is present in faith» gave a basis to apply Trinitarian and holistic ecumenical theology to liturgy. The intention was to join both to the western liturgical tradition and to the heritage of the undivided church. The main theological principles were: 1) trinitarism, 2) real presence and 3) dialogue. From the BEM document the ideas of sacrifice, anamnesis and epiclesis were received.

Key words: trinitarism, dialogue, real presence, Evangelical Lutheran Church of Finland

EKUMEENISET LÄPIMURROT, LUTHER-TUTKIMUS
JA JUMALANPALVELUKSEN TEOLOGIA

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuosituuhannen taitteessa valmistunut ja käyttöön otettu uusi *Jumalanpalvelusten kirja* (2000) valmisteltiin keskellä ekumeenisesti varsin aktiivista luomiskautta. Ekumeenisesti vaikutusvaltaista BEM-asiakirjaa (1983, suom. Kaste, ehtoollinen, virka) ja muitakin laajemman ekumenian tuloksia hyödyntänyt *Porvoon yhteinen julkilausuma* johti Porvoon kirkko-yhteisön syntyyn 1996 ja luterilais-katolisen ekumenian tähänastinen huippusaavutus *Yhteinen julistus vanhurskauttamisopista* (YJV) allekirjoitettiin Augsburgissa 31.10.1999. Julistukseen ovat 2000-luvulla liittyneet myös maailman metodistit, anglikaanit ja reformoidut. Juuri vanhurskauttamisopissa kulminoitui lännen kirkon sisäinen skisma, joka johti lopulta molemminpuolisiin oppituomioihin ja lännen kirkon jakautumiseen. Keskeinen osa-alue tässä oli myös jumalanpalvelusteologia. Pirstoutumisprosessi jatkuu yhtäältä yhä, mutta kirkot ovat myös merkittävästi lähentyneet toisiaan kärsivällisen ekumeenisen työskentelyn kautta¹. YJV:ssa voitiin todeta saavutetun erot sovittavan yksimielisyyden pohjalta, että näin opetettaessa oppituomiot eivät enää osu kohteeseensa. Tämä oli myös yhteisen ekumeenisen jumalanpalvelusteologisen pohjan hahmottamisen kannalta ratkaisevan tärkeä käänne.

Suomalaisella Luther-tutkimuksella ja suomalaisilla teologeilla oli tunnetusti oma keskeinen roolinsa analysoitaessa Lutherin tekstejä ottaen etäisyyttä myöhemmän vastakkainasettelun tuomaan painolastiin ja tilannekohtaisiin kärjistyksiin yhteistä pohjaa vanhurskauttamisopissa etsien². Johtoajatukseksi kiteytyi lainaus Lutherin *Galatalaiskirjeen kommentaarista*: «Itse uskossa Kristus on läsnä».

¹ Tuoreita katsauksia luterilais-katolisen ekumenian vaiheisiin ovat: Karttunen T. Luterilais-katolinen teologinen dialogi 1967 — ja sen tulevaisuuden näkymät // Ekumenian ajankohtaiskysymyksiä / Toim. T. Karttunen; Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja. 2021. Vol. 67. P. 47–85; Koch K. K. Wohin geht die Ökumene? Rückblicke — Einblicke — Ausblicke. 2021. P. 186–237.

² Ks. tästä esim: Forsberg J. Der finnische Beitrag zum Dokument Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre // Caritas Dei. Beiträge zum Verständnis Luthers und der gegenwärtigen Ökumene / Toim. O. Bayer, R. Jenson, S. Knuutila. Helsinki, 1997. P. 152–169.

Kristuksen läsnäolo uskossa merkitsee Kolminaisuuden läsnäoloa uskovassa ja sitä kautta kirkossa ja jumalanpalvelukseen kokoon-tuneessa seurakunnassa³. Kirkko on kolmiyhteisen Jumalan kirkko. Kristuksen läsnäolon teologia selkeytti ajatusta uskon ja rakkauden, uskon ja arjen sekä jumalanpalveluselämän, diakonian ja mission yhteenkuuluvaisuudesta. Kyse oli luterilaisesta tavasta lähestyä ekumeenisessa liikkeessä yhteiseksi perustaksi hahmottunutta trinitarista ja kokonaisvaltaista käsitystä ihmisestä ja kirkon työstä. Sakramentaalisuuden eli Jumalan lahjoittavan läsnäolon korostaminen merkitsi myös sijan antamista tasapainolle sanan ja sakramentin välillä, hengelliselle raamatuntulkinnalle ja mystiikalle sekä luomakunnan arvon aiempaa voimakkaammalle esiin nostamiselle kristillisen uskon ytimestä käsin.

Alkusoittoa tälle oli saatu sillä teologisella työskentelyllä, joka tapahtui 1970–1980-luvun taitteessa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon oppikeskusteluissa Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa, joissa etsittiin luterilaisen vanhurskauttamisopin ja ortodoksisen jumalallistumisajatuksen leikkauspistettä. Käynnistyi useitakin tutkimusprojekteja, jotka syvensivät ymmärrystä Lutherin teologiasta, vanhurskauttamisopista ja luterilaisuuden vanhakirkollisesta taustasta sekä yleensä luterilaisuuden teologisesta itseymmärryksestä⁴.

Tätä ekumenian ja ekumeenisen teologian reseption nousukauden taustaa varten tulee ymmärrettäväksi se, miten käsikirjakomitean puheenjohtaja, piispa Yrjö Sariola nostaa esiin kirjassa *Uudistuva jumalanpalvelus. Tutkielmia jumalanpalveluksen teologiasta* (1994) sen, että «Vatikaanin 2. konsiili on keskeisessä asemassa maailmanlaajan kirkkojen liturgisen uudistuksen käynnistäjänä»⁵. Tämän vuosien 1962–1965 kirkolliskokouksen omalta osaltaan keskeisesti edustama, Uuden testamentin koinonia-ajatuksesta ja vanhakirkollisesta käytännöstä piispasta paikallisen messuyhteisön ja seurakunnan johtajana ammentava ja tulkitseva kommuunio-ekkleziologia toteutti monia jo

³ Suomalaisen Luther-tutkimuksen, ns. Mannermaan koulun, vaikutuksesta teologiassa ja kirkossa laajemmin ks. Kopperi K., Saarinen R. Läsnäoleva Kristus. Tuomo Mannermaan koulu teologian ja kirkon asialla. Kirja ilmestyy keväällä 2022 STKS:n sarjassa.

⁴ Ks.: Mannermaa T. In ipsa fide Christus adest. Luterilaisen ja ortodoksisen kristinuskonkäsityksen leikkauspiste. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja XXX. Helsinki, 1980.

⁵ Sariola Y. Jumalanpalveluksen käsikirja. Helsinki, 2021. P. 12.

Lutherille tärkeitä ajatuksia. Kristikunnan suurimman kirkkokunnan ja sitä kautta muun muassa anglikaanien ja luterilaisten jumalanpalveluselämää uudistanut, jakamattoman kirkon perinnöstä ja sen nykyisestä kehitystyöstä ammentanut liturgis-teologinen prosessi on myös Sariolan luterilaisessa ja ekumeenisessa viitekehyyksessä tärkeä viittauskohde myös suomalaista jumalanpalvelusteologiaa hahmoteltaessa⁶.

Sariolan lähtökohta on linjassa myös sen kanssa, että silloinen arkkipiispa John Vikström oli historiallisista ja teologisista syistä luokitellut suhteen roomalaiskatoliseen kirkkoon luterilaisen kirkkomme keskeisimmäksi ekumeeniseksi suhteeksi⁷. Samalla paalutuu kirkkomme jumalanpalvelusteologinen suuntautuminen ennen muuta lännen kirkon traditioon.

Vatikaanin 2. konsiilin liturgisten asiakirjojen voi katsoa huipentaneen 1830-luvulla benediktiinisääntökunnasta liikkeelle lähteneen ja esimerkiksi Reininmaalla sijaitsevan Maria Laachin luostarin liturgisen tutkimuksen edistämän liikkeen pyrkimyksiä. Liturgisesta liikkeestä muodostui lännen kirkot kattava ja myös ortodoksiseen kirkkoon ulottuva. Konsiili osaltaan lisäsi vierimään lähteneen lumipallon vauhtia. Sariola nostaa esiin ekumeenisen, liturgiaan liittyvän teologian jumalanpalvelusuudistuksellemme antamista vaikutteista erityisen tärkeänä myös Faith and Order-Komission ensimmäisen konvergenssi eli lähentymisasiakirjan *Baptism, Eucharist and Ministry* (BEM, suomeksi: *Kaste, ehtoollinen ja virka*, 1983) sekä siihen liittyvän niin sanotun Liman liturgian (1982)⁸.

Näiden kahden ekumeenisen lähteen rinnalla — ja jo niiden vaikutuspiirissä olevina — Sariola viittaa suomalaisen uudistuksen yhteydessä

⁶ Koinonia-ekkesiologia on keskeisessä roolissa myös Faith and Order-Komission toisessa lähentymisasiakirjassa: *The Church. Towards a Common Vision* (2012). Vatikaanin II kirkolliskokouksen 1962–1965 toteuttamiin, Lutherillekin keskeisiin korostuksiin — kansankielisyys, ehtoollisviinin jakaminen myös seurakuntalaisille, saarnan aseman vahvistaminen, seurakunta liturgian subjektina, yhteisen ja kansankielisen virsilaulun elvyttäminen — viittaa esim: Jolkkonen J. Jumalanpalvelus. Johdatus Lutherin teologiaan / Toim. P. Kärkkäinen. Helsinki, 2002. P. 236–238.

⁷ Vrt.: Vikström J. Kirkkomme ekumenia sotien jälkeisenä aikana // *Arki ja arki*. Arkkipiispa Jukka Paarman juhlaKirja. Jyväskylä, 2002. P. 182–183.

⁸ Kotila H. Liturgian lähteillä. Johdatus jumalanpalveluksen historiaan ja teologiaan. Juva, 1994. P. 199–129; Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. Tutkielmia jumalanpalveluksen teologiasta // STKSJ. 1994. N 191. P. 13.

tarkasteltuihin Amerikan luterilaisten, Saksan evankelisten kirkkojen ja Saksan luterilaisten sekä Ruotsin, Norjan ja Tanskan käsikirjauudistuksiin 1980–1990-luvun taitteessa. Sariola tähdentää, että eri kirkkojen liturgisen uudistustyön selostamisessa ei ole kyse vain komitean työskentelyn taustasta vaan siitä, että suoranaisesti liitytään

lännen kirkkojen yhteiseen liturgisen uudistuksen traditioon ja samalla vanhan jakamattoman kirkon yhteiseen liturgiseen perintöön, jota tämän hetken uudistustyössä painotetaan entistä paljon voimakkaammin. Komitean linjavalinta on tässä aivan selvä. Sen pyrkimyksenä ei ole luoda jotain suomalaisen partikulaarikirkon omaa erityisliturgiaa, vaan se tähtää sellaiseen Herran päivän pääjumalanpalvelukseen, jonka juuret ovat syvällä kirkon yhteisessä, erityisesti läntisessä jumalanpalvelustraditiossa. Tämä on se luotettava ja turvallinen lähtökohta, josta käsin komitea pyrkii huolellisesti vaalimaan omaa luterilaista jumalanpalvelustraditiotamme ja vastaamaan myös jumalanpalveluksen kontekstuaalisuutta koskeviin kysymyksiin

korosti Sariola⁹.

Analysoin tässä artikkelissa vuoden 2000 *Jumalanpalvelusten kirjan* teologisia perusratkaisuja luterilaisen ja Lutherin teologian näkökulmasta sekä tehtyjen ratkaisujen ekumeenis-teologisia liittymäkohtia ja merkitystä erityisesti uudistuksen yhden keskeisen johtohahmon ja vaikuttajan Yrjö Sariolan tutkimuksessaan *Uudistuva jumalanpalvelus* (1994) esittämien perusteiden valossa. Vaikka lopullisen Jumalanpalvelusten kirjan lopullista asua vielä muokattiin tämän tutkimuksen jälkeen, näyttää siltä, että ydin on siinä säilynyt varsin hyvin. Kokonaiskuvaa täydentää vuonna 2001 ilmestynyt Yrjö Sariolan *Jumalanpalveluksen käsikirja*. Otan huomioon analyysissä myös myöhempää ekumeenis-teologista kehitystä keskeisiksi näyttäytyvissä kohdissa.

SANA JA SAKRAMENTTI JUMALANPALVELUKSEN RAKENTEEL- LISENA KESKUKSENA

Luterilaista jumalanpalveluselämää on perinteisesti luonnehdittu sanakeskeiseksi. Etenkin luterilaisen ortodoksian opetuskeskeisyys, valistusrationismi ja pietismin yksilön uskoa korostava perinne horjuttivat sakramenttien asemaa luterilaisessa hurskauselämässä.

⁹ Sariola Y. *Uudistuva jumalanpalvelus*. Pieksämäki, 1994. P. 13.

Liturgiasta muodostui saarnan kehys, ei täysipainoinen osa kokonaisuutta. Saksassa uusluterilaisuus ja sen edustajista esimerkiksi Wilhelm Löhe alkoivat kuitenkin vaatia jo 1850-luvulla luterilaisuuden palaamista juurilleen, kirkon ja sen sakramentaalisen elämän uudistamista. Löhellä tämä yhdistyi näkyyn diakoniatyön uudistamisesta. Aluksi tämä tuli näkyviin ekumeenista kantavuutta saaneessa korkeakirkollisessa herätyksessä, joka sai kiinnittämään huomiota myös reformaatioajan liturgiseen perintöön¹⁰.

Vuosituhaten taitteen jumalanpalvelusuudistuksessa haluttiin palauttaa sana ja ehtoollisen sakramentti messun kahdeksi polttopisteeksi, mikä näkyy siinä, että messun pääosat ovat: sana ja ehtoollinen¹¹. Ne eivät ole toisilleen vastakkaisia — onhan sakramentti augustinolaisen perinteen mukaan «näkyvä sana». Siinä sana liittyy aineeseen kertoen kaiken luomisesta sanan kautta ja Sanan ihmeksitulemiseen liittyvästä kokonaisvaltaisuuden ajatuksesta. Näin jumalanpalvelus on «pelastavan läsnäolon juhla»¹².

Uuden Luther-tutkimuksen painottaman, Kristuksen reaalista läsnäoloa ja sanan sakramentaalisuutta sekä uskon yhteisöllisyyttä korostavan ajattelutavan mukaisesti uudistuksessa painotetaan luomisen ja lunastuksen yhteenkuuluvaisuutta. Jumala toimii ja lahjoittaa armonsa näkyvien välikappaleiden, sanan ja sakramenttien kautta. Niin kasteen vesi kuin ehtoollisen leipä ja viini ovat uuden luomisen todellisuudesta osalliseksi tulevia luodun todellisuuden lahjoja, jotka pyhitetään Pyhän Hengen Kristuksen armoa välittä-

¹⁰ Kotila H. Liturgian lähteillä. P. 129.

¹¹ «Saarna ja ehtoollinen muodostavat siis yhdessä messun ytimen. Ei ole epäilystä siitä, että tämän käsityksen perustelut löytyvät uskonpuhdistuksesta» (Sariola Y. Jumalanpalveluksen käsikirja. Helsinki, 2021. P. 55).

¹² Vrt.: Sariola Y. Jumalanpalveluksen käsikirja. P. 56. Sariola lainaa pitkähkösti käsikirjakomitean Perusteluita (1997): «Jumalan pelastava läsnäolo koko jumalanpalveluksessa perustuu viime kädessä siihen, että hän on kolmiyhteinen Jumala. Hän antaa meille itsensä luomassaan aineellisessa todellisuudessa. Siksi jumalanpalveluksen aineelliset ja inhimilliset elementit — luettu, puhuttu ja laulettu sana, kasteen vesi ja ehtoollisen leipä ja viini — eivät jää vaille merkitystä. Evankeliumi ja sen julistaminen saa todellisen mielekkyytensä vain siitä, että se ymmärretään seurakunnan keskeinä todellisesti läsnäolevan ylösnouseksen Kristuksen puheeksi. Pyhä Henki puolestaan “opettaa meitä tuntemaan Kristuksen meille tekemiä armotekoja ja auttaa meitä ottamaan vastaan ja säilyttämään ne, oikein käyttämään, jakamaan ja lisäämään niitä” (Luther)» (Sariola Y. Jumalanpalveluksen käsikirja. P. 56–57).

vän toiminnan välikappaleiksi. Samalla tuodaan entistä selvemmin esiin myös uskon trinitaarinen perusta. Kolminaisuusoppi on vanhurskauttamisopin pohja, vaikka sen ydin onkin kristologinen: syntisen ihmisen ja Kristuksen armosta uskon kautta syntyvä yhteys. Kristuksen asettuessa uskon kautta asumaan ihmisen persoonan keskuksessa eli sydämessä samalla myös pyhä Kolminaisuus asettuu rakkaudessaan asumaan hänessä ja varustaa rakkauden tekoihin, todistamaan ja palvelemaan¹³.

On myös hyvä huomata, että jo jumalanpalvelusuudistusta suunniteltaessa oli kiinnitetty huomiota siihen, että Jumalan sanan saarnan asema oli heikentynyt luterilaisessa jumalanpalveluselämässä. Saarnoista oli tullut «evankeliumin esittelytilaisuuksia», ei evankeliumin julistamista. Sana-osuutta haluttiinkin vahvistaa samalla kun sen yhteyttä liturgian kokonaisuuteen selvennettiin¹⁴. Niinpä korostettiin perinteisen hengellisen raamatunlukemisen ja tulkinnan osuutta: 1) nostamalla evankeliumin asema esiin ainoana lukukappaleena, jota kuunneltaessa seistään sekä, 2) seurakunnan vastauksilla lukukappaleisiin: «tämä on Jumalan sana» ja «kiitos sinulle Kristus», 3) halleluja-hymnillä ja 4) tuomalla messuun myös Vanhan testamentin lukukappale vastauspalmeineen luettavaksi joka pyhä. Kaikki kolme lukukappaletta katsovat kirkkovuoden teemaa osana jatkumoa. Samalla vahvistettiin ainakin periaatteessa mahdollisuutta käsitellä kristinuskon juutalaista taustaa asianmukaisesti. Historiallis-kriittiselle raamatuntutkimukselle haluttiin osoittaa oma paikkansa tulkintaa rikastuttamassa, ei teologista ja hengellistä tulkintaa poisselittämässä.

TEOLOGISET PERUSTEET

Käsikirjakomitean perusteluissa Sariolan kuvaama luterilainen ja ekumeeninen lähtökohta tulee esiin periaatteessa yksi: «Käsikirjauudistus rakentuu kirkkomme luterilaiselle liturgiselle perinteelle ja ottaa huomioon ekumeenisen liturgisen kehityksen»¹⁵. Tämän periaatteen toteuttamista pohjustettiin paitsi seuraamalla liturgisen tutkimuksen antia myös systemaattis-teologisen Luther-tutkimuk-

¹³ Messun trinitaarisesta perustasta ekumeenisessa kontekstissa ks. Kotiranta 1993. P. 193–238.

¹⁴ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 13.

¹⁵ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 17.

sen ja ekumeenisen teologian löytöjen valossa. Myös välimietinnössä tällainen teologinen lähestymistapa on saanut oman vankan sijansa. Keskeisiksi teologisiksi peruseriaatteiksi kiteytyvät: trinitaarisuus, reaaliapresens ja dialogisuus. Niiden tulkinta-avaimeksi otetaan Lutherin teksti hänen teoksestaan *Vom Christi Abendmahl, Bekenntnis* (1528). Toinen teksti, joka on asiallisesti pitkälti samansisältöinen tämän kanssa, on kohta Isosta Katekismuksesta: «Isä antaa meille koko luomakunnan, Kristus koko työnsä ja Pyhä Henki kaikki lahjansa»¹⁶.

Trinitaarisuus

Trinitaarisuuden perusteluissa Sariola lähtee liikkeelle myös kristillisen rukouksen peruslähtökohdasta, jonka mukaan rukous on luonteeltaan rukousta Isälle Pojan kautta Pyhässä Hengessä. Perustavaa on myös Lutherin teologian keskeinen ajatus, jonka mukaan kolmiyhteisen Jumalan olemus on itsensä lahjoittava rakkaus. Tämä ilmenee niin luomisessa, lunastuksessa kuin pyhityksessä. Se tulee näkyviin niin jumalanpalveluksen pysyvissä osissa kuin kirkkovuoden eri teemoissa. Sariola painottaa Jumalan olevan myös puhuva Jumala¹⁷. Tämä on seurausta uskosta itsensä ilmoittavaan, kirkkoaan totuuden ja rakkauden täyteyteen ohjaavaan persoonalliseen Jumalaan, joka kuulee rukoukset ja myös puhuttelee seurakuntaa.

Kristologia ja pneumatologia kuuluvat yhteen, ja niin Pojan kuin Hengen lähde on lopulta Isä, jonka luomassa todellisuudessa jumalanpalvelus uuden luomisen todellisuutena toteutuu. Trinitaarisuus liittyy myös aiempaa kokonaisvaltaisempaan ilmaisuun, joka ottaa huomioon eri aistit paitsi puheen myös musiikin, kuvataiteen, liikkeen ja hiljaisuuden keinoin.

Reaaliapresens

Luterilainen ja kristillinen ajatus Jumalan läsnäolosta ei rajoitu vain ehtoolliseen. Sanan ja sakramenttien sekä niitä palvelevan viran kautta sekä koolla olevan seurakunnan uskossa Kristus itse on läsnä ja puhuu konkreettisesti niin kuin hän kohtasi kerran opetuslap-

¹⁶ Iso Katekismus, Kolmas uskonkohta. P. 145.

¹⁷ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 17–18.

sensa. Tästä nousee ajatus messusta Pelastavan läsnäolon juhlanä. Halutaan painottaa myös saarnan sakramentaalisuutta, Kristuksen läsnäoloa evankeliumissa ja sen tähän aikaan tuovassa julistuksessa. Saarna on armonväline, ei esitelmä tai tuokiokuvia ja oman elämän tai poliittisten tapahtumien kommentointia itse tarkoituksena¹⁸.

Dialogisuus:

Kolmas peruste eli dialogisuus perustuu sekin persoonallisen Jumalan ja hänen läsnäolonsa ajatukselle. Jumala puhuttelee ja seurakunta vastaa. Kristillisessä uskossa on keskeistä suhde Jumalaan, joka on läsnä. Kristillinen teologia ja oppi on tässä mielessä luonteeltaan sosiaalista, jos se ymmärretään Jumala ja Kristus-keskeisyyden näkökulmasta, ei vain ihmisten keskinäisenä jutusteluna. Jumala lahjoittaa itsensä ja varustaa välittämään evankeliumia eteenpäin, uskomaan ja rakastamaan, luomaan yhteyttä, palvelemaan ja todistamaan. Kristus tekee opetuslapsekseen ja varustaa matkaan lähettää. Jumala on jo toiminut pelastavalla ja kokonaisvaltaisesti uudeksi tekevällä tavalla kasteessa, joka on messun viettämisen pohja kristityn näkökulmasta. Voi toki olla sanankuulossa jo ennen kastettakin, kuten varhaiskirkossa. Ehtoollinen on kuitenkin kastettujen ateria kristillisessä perinteessä. Jumalan teko kutsuu esiin seurakunnan vastauksen: rukouksen, kiitoksen ja ylistyksen sekä rakkaudenteot arjessa¹⁹.

Koko seurakunnan subjektius, joka pohjaa kasteen tuomaan osallisuuteen yhteisestä pappudesta, tarkoittaa perimmältään itsestä kristittynä elämistä omalla paikalla ja omien lahjojen hyödyntämistä, messussa mukana elämistä ja siitä henkilökohtaisesti ammentamista, ei välttämättä paljon puuhastelun kautta mutta vuorovaikutuksessa kokonaisuuden kanssa ja vastuuta siitä tilaisuuden ja tarpeen tullen omin lahjoin kantaen. Pappi jumalanpalveluksen johtajana on osa tätä kokonaisuutta²⁰.

¹⁸ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 18.

¹⁹ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 18–19.

²⁰ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 19; Howel C., CJ. The Eucharist. From Trent to Vatican II. The Study of Liturgy / Revised edition; Alkuperäisteos 1978; Ed. by Ch. Jones, G. Wainwright, E. Yarnold SJ, P. Bradshaw. London, 1992. P. 286–287 kuvaa myöhäiskeskiajan ja Trenton 1500-luvun konsiilin messun muodostuneen varsin pappiskeskeiseksi. Howell kuitenkin katolisena liturgikkona alleviivaa sekä teologian että histori-

BEM-ASIAKIRJA JA EUKARISTIA:
UHRI, ANAMNEESI JA EPIKLEESI & EKUMENIA

Kuten todettua, jumalanpalvelusuudistusta valmisteltaessa BEM-asiakirjan vastaanottoprosessi oli vielä meneillään. Kirkkomme oli virallisessa vastauksessaan nähnyt asiakirjan osoittavan ekumeenista lähentymistä ja tarjoavan hyödyllisen lähtökohdan myös teologisille jatkokeskusteluille kasteesta, ehtoollisesta ja virasta. Jumalanpalvelusuudistusta ajatellen keskeistä oli erityisesti kysymys ehtoollisesta²¹. Perinteisenä ekumeenisena pulmana luterilaisten ja roomalaiskatolilaisen teologian välillä on kysymys ehtoollisesta uhrina, joka reformaattorien käsityksen mukaan uhkasi 1500-luvulla sumentaa Kristuksen ainutkertaisen ansion. Tähän liittyy myös kysymys epikleesi-rukouksen, Pyhän Hengen avuksi huutamisen rukouksen, näivettyneestä asemasta läntisessä teologiassa keskiajalla ja myös Lutherin jälkeisessä luterilaisuudessa erotuksena ortodoksisen teologian perinteiseen korostukseen kristologian ja pneumatologian samanaikaisuudesta ja liturgian epikleettisyydestä.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon lausunnossa kiitettiin sitä, että BEM-asiakirja oli osana ekumeenisen kanssakäymisen hedelmöittävää vaikutusta nostanut esiin ehtoollisen kiitosrukouluonteeseen, joka luterilaisessa ehtoollisteologiassa oli usein jäänyt taka-alalle. Kun muistutettiin siitä, että ehtoollinen on suuri ylistysateria, jota kirkko viettää koko luomakunnan puolesta — kuten erityisesti ortodoksinen kirkko on korostanut — luotiin meillä osaltaan pohjaa myös myöhemmälle teologiselle pohdinnalle kirkon ilmasto-ohjelman laatimisen yhteydessä (2008). Pidettiin myös yleisesti tärkeänä trinitaarista näkökulmaa, vaikka siihen nähtiin liittyvän monia kysymyksiä. Ehtoollisen kosmisen ulottuvuuden näkemisen lisäksi haaste on kiinnittää ehtoollinen osaksi maailman hätää ja diakonista ajattelua, myös osaksi kansainvälistä diakoniaa. Todetaan myös, että ehtoollisen sosiaaliset ja sen yksityyppisen ihmisen elämää uudistavat ulottuvuudet eivät

an selvästi näyttävän sen totuuden, että messu on koko kristillisen yhteisön juhla, vaikka vihityllä papilla onkin ainutlaatuinen roolinsa. Liturgian pitäisi myös konkreettisesti ilmaista tätä totuutta, ei vain teoriassa vaan myös käytännössä. Ihmisten pitäisi saada osallistua täydesti, aktiivisesti ja älykkäästi messun viettoon.

²¹ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 25; Kirkolliskokouksen kevätistunnon pöytäkirja 1985. P. 15.

ole saaneet riittävästi sijaa kirkkomme ehtoollisopetuksessa²². Näissä kaikissa on tekemistä edelleen.

Luterilaisen ja ekumeenisen jumalanpalvelusteologian näkökulmasta BEM:n ehtoollisosiossa keskeisimmäksi nousevat: 1) Kirkon kiitosuhri Isälle Jumalalle, 2) Kristuksen anamneettinen muistaminen ja 3) Pyhän Hengen avuksihuutaminen eli epikleesi. Luterilaisessa teologiassa on perinteisesti korostettu ehtoollisen asetussanoja ehtoollisen teologisena keskuksena. Ajatus ehtoollisesta kirkon eukaristisena ateriana ei kuitenkaan ole myöskään luterilaiselle ehtoolliskäsitykselle ja käytännölle vieras. Yrjö Sariola viittaa siihen, että Augsburgin tunnustuksen puolustuksessa todetaan: «tiedämme varsin hyvin, että isät nimittivät messua uhriksi» ja että he tällöin puhuivat «kiittämisestä ja siksi he käyttivät siitä sanaa eukaristia “kiitos”». Varsinaisena reformaattorien kriittisen huomion kohteena oli myöhäiskeskiajan katolisen kirkon messu, jonka tutkimus on osoittanut etäännyneen vanhan kirkon eukaristiasta. Seurakunta ei enää ollut yhteisö, kommuunio, vaan etualalle oli noussut pappi, jolla oli ordinaationsa perusteella valta ja voima toteuttaa messu. Ehtoollisen jakaminen ja vastaanottaminen eli kommuunio-aspekti jäi sivuun, mihin Vatikaanin toinen kirkolliskokous 1960-luvulla toi suunnanmuutoksen²³.

Luther painotti ehtoollisen asetussanojen asemaa evankeliumin summana, syntien anteeksiantamuksen julistuksena. Sitä kautta ehtoollisesta tuli Herran lahja kirkolle. Kristuksen ruumis ja veri lahjoitetaan ehtoolliselle osallistuville syntien anteeksiantamiseksi. Ehtoollisesta tuli syntien anteeksiantamuksen ja siihen liittyvän Kristus-osallisuuden ja Kristuksen ruumiin jäsenyydessä vahvistumisen kautta yhteisöllinen ateria, kommuunio (lat. *communio*), ilon ja kiitoksen lähde. Tästä näkökulmasta, ja laajemmin kommuunio-ekklesiologian näkökulmasta, myös luterilaisesta teologiasta käsin voidaan ehtoollinen ymmärtää kirkon eukaristisena ateriana²⁴. Niinpä vuonna 2015 luterilaisen kirkolliskokous saattoikin liittyä

²² Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 29; Kirkolliskokouksen kevätistunnon pöytäkirja 1985. P. 19.

²³ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 31–32. Myöhemmästä luterilais-katolisesta ekumeenisesta keskustelusta ehtoollisesta uhrina ks. Kasvaa yhteyttä raportti. P. 50–55.

²⁴ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 32.

lausunnossaan Faith and Order-Komission asiakirjasta *Kirkko: yhteistä näkyä kohti* (2013) kommuunio-ekklesiologiseen lähestymistapaan luterilaisen teologian lähtökohdista käsin²⁵.

Luterilaisen teologian herkkyyks suhteessa ajatukseen ehtoollisesta kirkon eukaristisena ateriana liittyy reformaatioajan kiistaan messusta uhrina ja sitä kautta Kristuksen sovintouhrin ja kirkon kiitosuhrin väliseen suhteeseen. Vanhan kirkon liturgiassa kirkon uhri sai liturgisen ilmauksen maan hedelmien, leivän ja viinin, tuomisessa alttarille pyhittämistä varten. Tämä tulee näkyviin jo varhaisessa Hippolytoksen ehtoollisliturgiassa 200-luvulta. Siitä lähtien termi «offertorium» eli uhri on viittanut seurakunnan liturgiseen kiitosuhriin vastauksena Kristuksen ainutkertaiseen uhriin ja sen vastaanottamiseen. Luterilaisesta näkökulmasta on keskeistä tehdä selvä ero Kristuksen kertakaikkisen uhrin ja seurakunnan kiitosuhrin välillä²⁶. Samalla kiitosuhriin Jumalalle kytkeytyy rakkaudenuhri lähimmäisen hyväksi. Molempien perustana on Kristuksen uhri ja hänen läsnäolonsa meissä uskon kautta uskon ja rakkauden lähteenä. Luther toteaa: «Me emme siis uhraa Kristusta, vaan Kristus uhraa meidät»²⁷.

Anamneesi, pelastustapahtumien ja Pelastajan muistaminen aloittaa vanhakirkollisen ehtoollisrukouksen. Sitä seuraavat epikleeesi, Pyhän Hengen avuksi kutsuminen ja ehtoollisen asetussanat. Sitteen seuraavat Herran rukous, leivän murtaminen, Jumalan Karitsa ja Herran rauha sekä kommuunio, ehtoollisen jakaminen, ennen kiitosrukousta. Anamneesilla on BEM:ssä keskeinen rooli. Se muotoillaan näin: «Eukaristia on ristiinnaulitun ja ylösnousseen Kristuksen muistamisen juhla, ts. elävä ja voimallinen merkki hänen kertakaikkisesta uhristaan ristillä. Tämä uhri vaikuttaa yhä ja koskee koko ihmiskuntaa. Eukaristiaan liittyvä raamatullinen kuva muistamisesta viittaa siihen,

²⁵ Kirkolliskokouksen lausunto Faith and Order-Komission asiakirjasta the Church: Towards a common vision, Kirkko. Yhteistä näkyä kohti, 2015 // URL:https://evl.fi/documents/1327140/41251337/Lausunto+The+Church_dokumentista+2015+Kirkolliskokous.pdf/f73aa89b-14c3-12f9-46b4-900ff1d4d7e8 (22.12.2021).

²⁶ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 34–35.

²⁷ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 38; lainaus: D. Martin *Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe* / Hrsg. von J. K. F. Knaake. Bd 6: *Schriften, Predigten, Disputationen 1519/20*. Weimar, 1888. S. 369, 3–4.

että Jumalan työ vaikuttaa tässä ja nyt Jumalan kansan viettäessä eukaristiaa jumalanpalvelusliturgiassaan»²⁸.

Vuoden 2000 Jumalanpalvelusten kirjan ehtoollisrukouksissa Kristuksen pelastustekoa muistavan anamneesin osuus tulee esiin jo valmistavassa prefaatio-rukouksessa, mutta aiempaa vahvemmin myös ehtoollisrukouksen asetussanoja anamneettisena tiivistymänä edeltävässä rukouksessa. Jo Yrjö Sariola viittasi siihen, että anamneesin eli muisteltavan Kristuksen uhrin läsnäolon merkityksen nostaminen esiin entistä vahvemmin voi auttaa näkemään, etteivät Kristuksen ainutkertaisuuden korostaminen ja eukaristian uhriluonteiden tiedostaminen ja tunnustaminen ole niin vastakkaisia asioita kuin kirkkojen historiasta voisi päätellä²⁹. Niinpä esimerkiksi suomalaisessa luterilais-katolisessa dialogiraportissa *Kasvavaa yhteyttä* (2017) voitiin todeta yhdessä luterilaisina ja katolilaisina: «Tämä yksimielisyys eukaristiaa uhrina käsittelevistä perustotuuksista, joka perustuu muotoiluun Kristuksen ainutkertaisen uhrin elävästä läsnäolosta messussa, oikeuttaa sanomaan, että luterilaisien tunnustuskirjojen (Yksimielisyyden ohje 7.22; Täydellinen selitys 7.107) samoin kuin Trenton kirkolliskokouksen oppituumioita (DS 1751–1759) ei enää voi soveltaa... Laajemmassa mielessä messu kokonaisuudessaan voidaan nähdä uhrina, jossa Kristus ensin antaa itsensä ja anteeksiantamuksensa meille ja me vastaamme antamalla itsemme hänelle kiitoksessa»³⁰.

Ei vain anamneettisuus vaan myös epikleettisyys eli Pyhän Hengen avuksi huutaminen kuuluu voimakkaasti vanhakirkolliseen liturgiaan. BEM kytkee trinitaarisesti ja sananteologisesti Pyhän Hengen toiminnan asetussanojen välittämään Jeesuksen lupaukseen: «Luottaen eukaristian asetussanoissa olevaan Jeesuksen lupaukseen, että rukous tulee kuulluksi, kirkko rukoilee Isältä Pyhän Hengen lahjaa, jotta eukaristia voisi olla todellisuutta: ristiinnaulittu ja ylösnoussut Herra todellisesti läsnäolevana antaen elämänsä koko ihmiskunnan hyväksi»³¹. Näin kristologia ja pneumatologia kytketään yhteen, mikä merkitsee myös yhteisön ja yksilön kytkemistä yhteen ja sen alleviivaamista, että ehtoollinen ei ole maaginen toimitus

²⁸ BEM Ehtoollinen II B, art. 5.

²⁹ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 42.

³⁰ Kasvavaa yhteyttä, art. 107.

³¹ BEM Ehtoollinen II C, art. 14.

vaan Pyhän Hengen työtä, Jumalan lahja Kristuksen asetussanojen ja hänen lupauksensa perusteella. «Koko rukoustoimitus» saa aikaan Kristuksen lupauksen toteutumisen, jolloin epikleeesi, Kristuksen lupaus ja asetussanat ovat keskenään vuorovaikutuksessa³².

Lännen kirkossa keskittyminen papin toimittamaan ehtoolliseen oli ajanut epikleettisen ulottuvuuden marginaaliin. Lutherin teologiassa se kuitenkin oli teologisten perusratkaisujen pohjalla, vaikka käytännön toteutus ehtoollisrukouksissa ei tuonutkaan tätä riittävästi esiin. Nyt voitiin luterilaisen teologian näkökulmasta liittyä BEM:n ajatukseen, jonka Yrjö Sariola summaa: «Kun anamneesi sitoo eukaristiaa viettävän seurakunnan Kristuksen historialliseen pelastustekoon, epikleesissä seurakunta huutaa avuksi Pyhää Henkeä, jotta Kristuksen kertakaikkinen pelastusteko tulisi seurakunnan hyväksi»³³.

Luterilaisesta näkökulmasta hieman arasteltiin kaikesta huolimatta niin sanottua elementtiepikleesiä eli Pyhän Hengen kutsumista leivän ja viinin ylle, koska pelättiin tämän heikentävän asetussanojen asemaa. Kirkon ulkomaanasiain neuvoston teologisten asian jaoston lausunnossa todettiin 5.12.1984: «Ajatus Pyhän Hengen kutumisesta ei ainoastaan seurakunnan, vaan myös leivän ja viinin ylle (selitys 14) on hyväksyttävissä, mutta silloin tällä epikleesillä leipään ja viiniin nähden tulisi olla kiitosrukouksen muoto, missä vedotaan Kristuksen testamenttiin ja lupaukseen»³⁴.

Ratkaisu löytyi siitä, että Jumalanpalvelusten kirjan ensimmäisessä ja toisessa ehtoollisrukouksessa otettiin mukaan vain toinen epikleeesi eli kommuunioepikleeesi, siten ollen rukous ehtoollista nauttivien puolesta, jotta he uskossa ottaisivat vastaan Kristuksen ruumiin ja veren pelastukseksi. Kolmannessa ehtoollisrukouksessa otettiin sitten varovaisesti mukaan myös asetussanoja edeltävä, vanhakirkollisesti aleksandrialaista perinnettä seuraava ensimmäinen tai konsekraatioepikleeesi, joka selkeästi kytketään asetussanoihin anamneesin ja epikleesin tihentymänä ja perustana: «Me rukoilemme sinua: Lähetä Pyhä Henkesi ja siunaa nämä lahjat, leipä ja viini, joiden kautta tulemme osallisiksi Kristuksen ruumiista ja

³² Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 43.

³³ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 43.

³⁴ Lainausta Sariola mukaan (p. 47).

verestä, kun vietämme pyhää ehtoollista niin kuin hän itse on meitä käskenyt».

Yrjö Sariola näkee BEM-asiakirjan keskeiseksi tähtäyspisteeksi tuoda — Vatikaanin toisen kirkolliskokouksenkin jo ennakoimalla tavalla — «vanhan kirkon eukaristia kirkkojen asteittaisen lähentymisen (konvergenssin) lähtökohdaksi ja perustaksi». Sariola alleviivaa tähän liittyen rukouksen lain ja uskon lain (*lex orandi, lex credendi*) liittyvän yhteen, mikä tulee ilmi siinä, että nämä eukaristiset liturgiat syntyivät samaan aikaan kun vanhan kirkon uskontunnukset. Sariola myös korostaa, etenkin roomalaiskatoliseen tutkijaan Reinhard Messneriin viitaten, että Lutherin teologiset perusoivalukset ja hänen niiden pohjalta messusta tekemänsä johtopäätökset vastaavat vanhan kirkon eukarististen liturgioiden perusrakenteita enemmän kuin tähän asti on ajateltu³⁵. Sittenkin esimerkiksi Jari Jolkkonen ja Heikki Kotila vahvistivat näitä tuloksia. Kotila esimerkiksi korosti sitä, että konsekraatiota ei tulisi pelkistää vain tiettyyn hetkeen, vaan tulisi nähdä koko eukaristisen rukouksen konsekratoiva luonne. Anamneesi asetussanoineen, epikleesi, uhri ja kiitos yhdessä muodostavat seurakunnan kiitosaterian³⁶.

EHTOOLLISEN UUELLEEN LÖYTÄMINEN SANANJULISTUKSEN RINNALLE JA ASIOIDEN SISÄISTÄMISEN ONGELMA

Vanha luterilaisuus liittyi vanhan kirkon ajatteluun, jossa messua vietetään säännöllisesti, kuten Augsburgin tunnustuksen puolustuksen artiklassa 24 luvataan: «Heti aluksi on uudelleen sanottava, ettemme me poista messua, vaan säilytämme sen tunnollisesti ja puolustamme sitä. Meidän keskuudessamme vietetään näet messu joka sunnuntai ja muina juhlapyhinä, ja silloin jaetaan ehtoollinen niille, jotka sitä haluavat, kun heidät ensin on kuulusteltu ja heille on annettu synninpäästö. Edelleen me säilytämme tavanomaiset

³⁵ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 48. Vrt.: Kotila H. Liturgian lähteillä. P. 23–25. Kotila (p. 23) toteaa jo Werner Elertin (1966) korostaneen Lutherin liittyneen messutulkinnassaan vanhakirkolliseen eksegeesiin. Kotila (p. 28) pitää esimerkiksi jumalanpalveluskomitean välimietinnössä Jumalan kansan juhla Lutherin ja kirkkoisien perinnön välistä suhdetta jännitteisenä.

³⁶ Kotila H. Liturgian lähteillä. P. 310–311.

julkiset jumalanpalvelusmenot, lukukappaleiden ja rukousten järjestyksen, jumalanpalvelusvaatetuksen ja muun sellaisen».

Ajatellen luterilaisten ekumeenisia suhteita niin kutsuttujen vanhojen, sakramentaalisten kirkkojen kanssa, jo uskottavuus edellyttää sitä, että vanhakirkollisesta ajatuksesta ehtoollisjumalanpalveluksesta eli messusta viikoittaisena pienenä pääsiäisenä pidetään kiinni kirkon hengellisen elämän lähteenä. Tällöin ei kuitenkaan ole kyse muodollisesta vaan sisällöllisestä, tosissaan otettavasta asiasta, jonka tulisi luontevasti jäsentää paikallisen seurakunnan elämää ja tukea sitä. Tosiasiallisesti kuitenkin meillä Suomessa etenkin luterilaisessa kirkossa kuulutaan jumalanpalveluksen osallistujamäärin suhteen globaaliin häntäpäähän. Ongelma on kuitenkin pitkälti myös yleiseurooppalainen ja euro-amerikkalainenkin.

Yrjö Sariola viittaa roomalaiskatolisen teologin Romano Guardinin pohdintoihin, miten jo 1800-luvulla ihmiset olivat tulleet läntisessä Euroopassa kyvyttömiksi viettämään liturgiaa. Keskeinen kysymys ajatellen myös ekumeenisesti jumalanpalveluselämän elpymistä on se, kykenevätkö ihmiset ottamaan vastaan liturgisen liikkeen ja tutkimuksen löytöjä, jotka kytkevät jumalanpalveluselämän osaksi vanhan kirkon liturgista elämää. Löytyykö «kykyä viettää liturgiaa»? Guardinin mukaan vastaus löytyy siitä, miten liturgia toimitetaan. Niin kauan kuin jumalanpalvelusta toteutetaan vain pinnallisen seremoniaalisesti, jumalanpalvelus ei voi uudistua. Myös jumalanpalveluselämän symbolit avautuvat vain elämällä niiden sisältö todeksi. Myös reformaattorit korostivat teologian olevan praktinen tiede, joka tulisi laittaa elämässä käytäntöön³⁷. Ei vain *lex*

³⁷ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. P. 132–133. Vrt.: Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen liturgiakonstituutio Sacrosanctum Concilium II 14: «14. Äitimme pyhä Kirkko toivoo hartaasti, että kaikki uskovat johdettaisiin täyteen, tietoiseen ja aktiiviseen liturgian viettoon osallistumiseen. Sitä vaatii jo itse liturgian luonne, ja siihen on kristitty kansa «valittuna sukuna, kuninkaallisena papistona, pyhänä heimona, omaisuuskansana» (1 Piet. 2:9, vrt. 2:4–5) kasteen perusteella oikeutettu ja velvoitettu. Pyhän liturgian uudistamisessa ja vaalimisessa tämä kaiken kansan täysi ja aktiivinen osanotto on ennen muuta huomioon otettava tavoite, se on nimittäin ensimmäinen ja välttämätön lähde, josta uskovat ammentavat tosi kristillistä henkeä. Siksi sielunpaimenten velvollisuutena on edistää sitä koko pastoraalisessa työssään tarpeellisen opetuksen avulla. Kuitenkaan ei ole mitään toivoa tämän toteutumisesta, elleivät ensin sielunpaimenet itse ole syvästi liturgian hengen ja voiman läpituunkemia ja niin tule kykeneviksi opettamaan sitä. Sen

credendi ja *lex orandi* vaan myös *lex vivificandi* kuuluvat yhteen eli usko, rukous ja elämä.

Guardini näkee omassa, katolisessa kirkossa uudistumisen esteinä konservatismin, pragmatismia ja liturgismin. Arkkikiispa John Vikströmiin viitaten Sariola näkee myös luterilaisessa kirkossa konservatismiin vaaran, kun tietyt ryhmät määrittelevät yksipuolisesti, millainen arvokkaan jumalanpalveluksen tulee olla. Pragmatismi puolestaan näkyy toiminnallisuuden ylipainottamisena, vaikka sitä onkin tasapainottanut viime vuosikymmeninä hiljaisuuden viljelyn liike. Liturgismissa puolestaan on vaarana liturgisen elämän kaventuminen pienen piirin liturgiseksi harrastukseksi. Silloin se nähdään vain yhtenä suuntauksena, esimerkiksi korkeakirkollisena osana kirkollista elämää mieltämättä sitä koko seurakunnan hengellistä elämää koskevaksi uudistukseksi. Konservatismiin, pragmatismiin ja liturgismin yhteisenä lähtökohtana on ehkä yllättäenkin jumalanpalveluksen ulkokohtainen toteutus: ei ole elämän ja kuoleman kysymys välittää sanoma kaikille. Symbolikieli ei ole sopusoinnussa asiasisällön kanssa, jolloin se ei myöskään välity ihmisille. Esimerkiksi ei tule liittää ikään kuin ulkokohtaisesti kiintoisia elementtejä jostakin perinteestä omaan luterilaiseen perinteeseen, jos niiden jäsentymisen jumalanpalveluselämän perusteologiaan ja sitä kautta omaan perinteeseemme ei aukene. Tulee siis edetä «sisällöstä toteutukseen», niin että sisältö aukenee kaikille tai ainakin mahdollisimman monelle. Samalla liturgisen ulottuvuuden ei tulisi näivettää saarnaavaa pikemminkin vahvistaa sen sakramentaalisuutta eli Kristuksen evankeliumin lahjan välittymistä konkreettisesti³⁸.

Jumalanpalveluksen sisältöjen syvä sisäistäminen näyttää kirkossamme olevan edelleen myös pappien ongelma, johon tulisi kiinnittää huomiota. Jumalanpalvelusuudistusta ei edelleenkaan ole ilman asennemuutosta. Edelleen näyttäisi siltä, että useampien päiden tulisi kääntyä yhteiseen suuntaan. Tätä tukeva ekumeeninen oppiminen voi olla myös sitä, että opitaan perustelemaan oma käytäntö yhteisen kristillisen uskon näkökulmasta ja nähdään sillat toisiin perinteisiin. Joskus on perusteltua omaksua käytäntöjä, jotka omassa perinteessä ovat heikosti esillä, vaikkakin tärkeitä ja ajankohtaisesti puhuttelevia.

vuoksi on välttämätöntä huolehtia papiston liturgisesta opetuksesta».

³⁸ Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus.

Yksi esimerkki ekumeenisesta rikastumisesta yli kirkkokunta — ja kansallisuusrajojen ovat vaikkapa virret, laulut ja rukoukset eri traditioista ja eri maista.

REFERENCES

Forsberg J. (1997) Der finnische Beitrag zum Dokument Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre, O. Bayer, R. Jenson, S. Knuutila (Eds) *Caritas Dei. Beiträge zum Verständnis Luthers und der gegenwärtigen Ökumene*, Helsinki: Luther-Agricola-seura, pp. 152–169.

Howell C., CJ. (1992) *The Eucharist, From Trent to Vatican II. The Study of Liturgy*, London: Oxford University Press, pp. 285–294.

Huhtanen T., Karimies I., Karttunen T. (2017) *Kasvavaa yhteyttä. Julistus kirkosta, eukaristiasta ja virasta. Suomalaisen luterilais-katolisen dialogikomission raportti. Alkuperäisteos: Communion in Growth. Declaration on the Church, Eucharist, and Ministry*, Helsinki: Suomen evankelis-luterilainen kirkko ja Helsingin katolinen hiippakunta, 166 p.

Jolkkonen J. (2002) Jumalanpalvelus, Karttunen T. (ed.) *Johdatus Lutherin teologiaan*, Helsinki: Kirjapaja, pp. 228–240.

Karttunen T. (2021) Luterilais-katolinen teologinen dialogi 1967 ja sen tulevaisuuden näkymät, Karttunen T. (Ed.) *Ekumenian ajankoh-taiskysymyksiä*, Tampere, pp. 47–85.

Kirkkojen maailmanneuvosto (1983) *Kaste, ehtoollinen ja virka (BEM). Faith and Order-asiakirja n:o 111*, Geneve: Kirkkojen maailmanneuvosto, 47 p.

Kirkolliskokouksen lausunto Faith and Order-Komission asiakirjasta the Church: Towards a common vision, *Kirkko. Yhteistä näkyä kohti*, 2015 // URL:https://evl.fi/documents/1327140/41251337/Lausunto+The+Church_dokumentista+2015+Kirkolliskokous.pdf/f73aa89b-14c3-12f9-46b4-900ff1d4d7e8 (22.12.2021)

Kirkkohallituksen kirjasto (1985) *Kirkolliskokouksen kevätistunnon pöytäkirja 1985*, Helsinki: Kirkkohallituksen kirjasto, 74 p.

Koch K. K. (2021) *Wohin geht die Ökumene? Rückblicke — Einblicke — Ausblicke*, Verlag Friedrich Pustet, 299 p.

Kopperi K., Saarinen R. (2022) *Läsnäoleva Kristus. Tuomo Mannermaan koulu teologian ja kirkon asialla*, Tulossa keväällä STKS:n sarjassa.

Kotila H. (1994) *Liturgian lähteillä. Johdatus jumalanpalveluksen historiaan ja teologiaan*, Juva: WSOY, 279 p.

Kotiranta M. (1993) Jumalanpalvelus taivaallisen läsnäolona — trinitaarinen dogma kirkkojen liturgista perintöä yhdistävänä tekijänä, *Ekumenia ja teologia*, Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuus-seura, pp. 193–239.

Mannermaa T. (1980) *In ipsa fide Christus adest*. Luterilaisen ja ortodoksisen kristinuskonkäsityksen leikkauspiste, Helsinki: Missiologian ja ekumeniikan seurana julkaisuja, 78 s.

Sariola Y. (1994) *Uudistuva jumalanpalvelus*. Tutkielmia jumalanpalveluksen teologiasta. Pieksämäki: STKSJ, 151 p.

Sariola Y. (2001) *Jumalanpalveluksen käsikirja*, Kirjapaja: Helsinki, 320 p.

Suomalainen teologinen kirjallisuusseura (1984) *Lutherin Vähä ja Iso Katekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat (1984)*, Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 244 s.

Vikström J. (2002) *Kirkkomme ekumenia sotien jälkeisenä aikana, Arkki ja arki. Arkkipiispa*

Jukka Paarman juhlaKirja, Jyväskylä: Pyhän Henrikin säätiön julk., pp. 182–193.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

Forsberg J. *Der finnische Beitrag zum Dokument Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre // Caritas Dei. Beiträge zum Verständnis Luthers und der gegenwärtigen Ökumene / Toim. O. Bayer, R. Jenson, S. Knuuttila*. Helsinki: Luther-Agricola-seura, 1997. S. 152–169.

Howell C., CJ. *The Eucharist // From Trent to Vatican II. The Study of Liturgy / Revised edition; Alkuperäisteos 1978; Ed. by Ch. Jones, G. Wainwright, E. Yarnold SJ, P. Bradshaw*. — London: Oxford University Press, 1992. P. 285–294.

Jolkkonen J. *Jumalanpalvelus // Johdatus Lutherin teologiaan / Toim. P. Kärkkäinen*. — Helsinki: Kirjapaja, 2002. S. 228–240.

Karttunen T. *Luterilais-katolinen teologinen dialogi 1967– ja sen tulevaisuuden näkymät // Ekumenian ajankohtaiskysymyksiä / Toim. T. Karttunen*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja, 2021. S. 47–85.

Kaste, ehtoollinen ja virka (BEM). *Faith and Order-asiakirja n:o 111*. Geneve: Kirkkojen maailmanneuvosto, 1983. 47 s.

Kasvavaa yhteyttä. Julistus kirkosta, eukaristiasta ja virasta. Suomalaisen luterilais-katolisen dialogikomission raportti. *Alkuperäisteos: Communion in Growth. Declaration on the Church, Eucharist, and Ministry / Suom. T. Huhtanen, I. Karimies ja T. Karttunen*. Helsinki: Suomen evankelis-luterilainen kirkko ja Helsingin katolinen hiippakunta, 2017. 166 s.

Kirkolliskokouksen lausunto *Faith and Order-Komission asiakirjasta the Church: Towards a common vision // Kirkko. Yhteistä näkyä kohti*, 2015, URL: https://evl.fi/documents/1327140/41251337/Lausunto+The+Church_dokumentista+2015+Kirkolliskokous.

pdf/f73aa89b-14c3-12f9-46b4-900ff1d4d7e8 (дата обращения: 22.12.2021)

Kirkolliskokouksen keväätistunnon pöytäkirja 1985. Helsinki: Kirkkohallituksen kirjasto, 1985. 74 s.

Koch K. K. Wohin geht die Ökumene? Rückblicke — Einblicke — Ausblicke. Verlag Friedrich Pustet, 2021. 299 s.

Kopperi K., Saarinen R. Läsnäoleva Kristus. Tuomo Mannermaan koulu teologian ja kirkon asialla. Tulossa keväällä 2022 STKS:n sarjassa.

Kotila H. Liturgian lähteillä. Johdatus jumalanpalveluksen historiaan ja teologiaan. Juva: WSOY, 1994. 279 s.

Kotiranta M. Jumalanpalvelus taivaallisen läsnäolona — trinitaarinen dogma kirkkojen liturgista perintöä yhdistävänä tekijänä // Eku-
menia ja teologia. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1993. S. 193–239.

Lutherin Vähä ja Iso Katekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat (1984). Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1984. 244 s.

Mannermaa T. In ipsa fide Christus adest. Luterilaisen ja ortodoksisen kristinuskonkäsityksen leikkauspiste. Helsinki: Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja, 1980. 78 s.

Sariola Y. Uudistuva jumalanpalvelus. Tutkielmia jumalanpalveluksen teologiasta. Pieksämäki: STKSJ, 1994. 151 s.

Sariola Y. Jumalanpalveluksen käsikirja. Kirjapaja: Helsinki, 2001. 320 s.

Vikström J. Kirkkomme ekumenia sotien jälkeisenä aikana // Arkki ja arki. Arkkipiispa

ukka Paarmannin juhla- ja muistokirja. Jyväskylä: Pyhän Henrikin säätiön julk., 2002. S. 182–193.